

OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI VA ULARNING JAMIYATDAGI
ROLI (MASS MEDIA AND THEIR ROLE IN SOCIETY)

Shermamatova Navbaxor

O'zbekiston Milliy Pedagogika universiteti,

Professional ta'lim va san'at fakulteti,

1-bosqich bakalavr talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola ommaviy axborot vositalarining (OAV) jamiyatdagi ko'p qirrali rolini tahlil qilishga bag'ishlangan. Zamonaviy demokratik jamiyatda OAV axborot berish, ta'lim-tarbiya, ijtimoiylashtirish, jamoatchilik nazorati, madaniy merosni saqlash va targ'ib qilish, ko'ngilochar va reklama kabi muhim funksiyalarni bajaradi. Maqolada OAVning ijobiy roli (jamiyatni xabardor qilish, hokimiyat ustidan nazorat, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, ta'lim va madaniyatni ommalashtirish) va salbiy tomonlari (manipulyatsiya, dezinformatsiya, iste'molchilik mafkurasini singdirish, zo'ravonlik va axloqsizlikni targ'ib qilish, jamiyatni qutblashtirish) batafsil yoritiladi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar davrida OAVning transformatsiyasi (ijtimoiy tarmoqlar, blogosfera, citizen journalism), "fake news" (soxta yangiliklar), filtr qabariqlari (filter bubble), echo-kameralar (echo chamber) kabi dolzarb muammolar tahlil qilinadi. Maqola yakunida OAVning jamiyatdagi salbiy ta'sirini kamaytirish va ijobiy potensialidan samarali foydalanish bo'yicha tavsiyalar (mustaqil jurnalistika, media savodxonlik, OAV ustidan jamoatchilik nazorati) berilgan.

Abstrakt: This article analyzes the multifaceted role of mass media in society. In a modern democratic society, mass media perform essential functions: information provision, education, socialization, public oversight, preservation and promotion of cultural heritage, entertainment, and advertising. The article examines both the positive role of mass media (informing society, checking government power, developing civil society, popularizing education and culture) and negative aspects (manipulation, disinformation, consumerism, promotion of violence and immorality, polarizing society). Additionally, the transformation of mass media in the digital age (social networks, blogosphere, citizen journalism) and current challenges such as "fake news," filter bubbles, echo chambers, and infodemics are analyzed. The article concludes with recommendations for reducing negative impacts and effectively using media's positive potential (supporting independent journalism, media literacy, public media oversight, platform accountability).

Kalit so'zlar: ommaviy axborot vositalari, jamiyat, axborot, manipulyatsiya, dezinformatsiya, jamoatchilik nazorati, media savodxonlik, raqamli media

Keywords: mass media, society, information, manipulation, disinformation, public oversight, media literacy, digital media

Kirish

Ommaviy axborot vositalari – matbuot (gazeta, jurnallar), radio, televideniye va internet (ijtimoiy tarmoqlar, saytlar, bloglar) – zamonaviy jamiyatning ajralmas qismiga aylangan. Ular axborotni ishlab chiqarish, tarqatish va iste'mol qilishning asosiy kanali sifatida fuqarolarning dunyoqarashi, qadriyatlarini, xulq-atvori va siyosiy intilishlariga kuchli ta'sir ko'rsatadi.

OAV ko'pincha "to'rtinchi hokimiyat" deb ataladi, chunki u qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatlaridan keyin jamiyat ustidan nazorat o'rnatish va hokimiyatni muvozanatlash qobiliyatiga ega. Biroq, OAV ning ta'siri ijobiy va salbiy bo'lishi mumkin. U bir tomondan jamiyatni xabardor qiladi, demokratik jarayonlarni qo'llab-quvvatlaydi va fuqarolik jamiyatini rivojlantiradi; ikkinchi tomondan, u manipulyatsiya, dezinformatsiya va iste'molchilik targ'iboti quroliga aylanishi xavfi ham mavjud.

Ushbu maqolaning maqsadi – OAV ning jamiyatdagi asosiy funksiyalarini, ijobiy va salbiy rolini tizimli tahlil qilish, zamonaviy raqamli transformatsiya sharoitida yuzaga kelgan dolzarb muammolarni aniqlash va ularni hal qilish yo'llarini ko'rsatishdir.

Asosiy qism

1. Ommaviy axborot vositalarining asosiy funksiyalari

OAV jamiyatda quyidagi asosiy funksiyalarni bajaradi:

· Axborot funksiyasi: OAV jamiyatda ro'y berayotgan voqealar, yangiliklar, qarorlar va o'zgarishlar haqida tezkor, doimiy va keng qamrovli axborot beradi. Bu fuqarolarning ongli qaror qabul qilishi uchun zarurdir.

· Ta'lim funksiyasi: OAV ilmiy-ommabop dasturlar, hujjatli filmlar, ma'rifiy maqolalar orqali aholining bilim darajasini oshiradi va umrbod ta'lim olishga undaydi.

· Ijtimoiylashtirish funksiyasi: OAV orqali yoshlar jamiyatning qadriyatlarini, normalari, an'analari va xulq-atvor namunalari o'zlashtiradi. Bu funksiya ayniqsa bolalar va o'smirlar uchun muhimdir.

· Jamoatchilik nazorati (to'rtinchi hokimiyat) funksiyasi: OAV hokimiyat organlari, davlat idoralari, korxonalar va shaxslarning faoliyatini yoritadi, ularning qonunbuzilishlari, korrupsiya va noqonuniy harakatlarini fosh qiladi. Bu jamiyatda hisobdorlik va shaffoflikni oshiradi.

Madaniy merosni saqlash va targ'ib qilish funksiyasi: OAV xalqning tili, dini, urf-odatlarini, san'ati va tarixini asrab-avaylash va ularni keng ommaga yetkazish vazifasini bajaradi.

· Ko'ngilochar (entertainment) funksiyasi: OAV kino, seriallar, musiqiy va ko'ngilochar dasturlar, o'yinlar orqali aholining dam olishi va stressdan xalos bo'lishiga xizmat qiladi.

· Reklama funksiyasi: OAV tovarlar va xizmatlar haqida ma'lumot tarqatadi,

talabni ragʻbatlantiradi va iqtisodiyotni qoʻllab-quvvatlaydi.

2. OAVning jamiyatdagi ijobiy roli

· Demokratiyani mustahkamlash: Erkin va mustaqil OAV fuqarolarga hokimiyat faoliyatini kuzatish, saylovlarda ongli qaror qabul qilish va jamoatchilik muhokamalarida ishtirok etish imkonini beradi.

· Korrupsiya va huquqbuzarliklarga qarshi kurash: Jurnalistlarning tergov reportajlari, fosh etuvchi maqolalari va ijtimoiy tarmoqlardagi faol fuqarolarning xabarlari koʻplab korrupsion sxemalarni ochib bergan va aybdorlarni javobgarlikka tortilishiga olib kelgan.

· Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish: OAV nodavlat notijorat tashkilotlari, faollar va oddiy fuqarolarning oʻz fikrlarini ifodalashlari, muammolarni koʻtarishlari va jamoatchilik muhokamasini tashkil qilishlari uchun platforma yaratadi.

· Muammolarni koʻtarish va eʼtiborni jalb qilish: OAV ekologiya, sogʻliqni saqlash, taʼlim, gender tenglik, nogironlar huquqlari kabi muhim ijtimoiy muammolarni yoritish orqali hukumat va jamiyat eʼtiborini ularga qaratadi.

· Tinchlik va birdamlikni saqlash: OAV turli etnik, diniy va ijtimoiy guruhlar oʻrtasida oʻzaro tushunish, bagʻrikenglik va hankorlikni targʻib qilishi mumkin.

· Bilim va madaniyatni ommalashtirish: OAV orqali ilm-fan yutuqlari, texnologik innovatsiyalar, sanʼat va adabiyot yutuqlari keng ommaga yetib boradi.

3. OAVning jamiyatdagi salbiy roli

· Manipulyatsiya va dezinformatsiya: Baʼzi OAV (ayniqsa hukumat yoki moliyaviy guruhlar nazoratidagilar) axborotni bir tomonlama, chalgʻituvchi yoki butunlay yolgʻon qilib taqdim etadi. Bu jamiyatda ishonchning yoʻqolishiga, siyosiy barqarorlikning buzilishiga va notoʻgʻri qarorlar qabul qilinishiga olib keladi.

· Isteʼmolchilik mafkurasini singdirish: Koʻplab reklamalar va tijorat dasturlari orqali OAV “sotib ol, shunda baxtli boʻlasan” degan yolgʻon tushunchani targʻib qiladi. Natijada moddiy boyliklar va tashqi koʻrinish asosiy qadriyatga aylanadi, qarzar koʻpayadi, ekologik muammolar chuqurlashadi.

· Zoʻravonlik va axloqsizlikni targʻib qilish: Baʼzi filmlar, seriallar, videokliplar va yangiliklar zoʻravonlik, jinsiy aloqaning masʼuliyatsiz shakllari, giyohvandlik va buzilgan axloqni normal holat sifatida koʻrsatadi. Bu ayniqsa yoshlar psixikasiga jiddiy zarar yetkazadi.

· Jamiyatni qutblashtirish (polarizatsiya): Baʼzi OAV (ayniqsa siyosiy va diniy) jamiyatni “biz” va “ular”ga boʻlib, nafrat va adovatni kuchaytiradi. Bu esa jamiyatda boʻlinish, konfliktlar va hatto fuqarolar urushigacha olib kelishi mumkin.

· Vaqtni behuda sarflash: OAV (ayniqsa ijtimoiy tarmoqlar va koʻngilochar dasturlar) foydalanuvchilarning vaqtini samarasiz sarflashga, ish, oʻqish, oila va shaxsiy rivojlanishdan uzilishiga olib keladi.

· Sensorlik (sensationalism) va qoʻrquv muhitini yaratish: Baʼzi OAV

tomoshabinlar yoki o‘quvchilarni jalb qilish uchun haddan tashqari drammatizatsiya, qo‘rqinchli va shok qiluvchi sarlavhalardan foydalanadi. Bu jamiyatda doimiy tashvish, qo‘rquv va ishonchsizlik muhitini yaratadi.

4. Raqamli texnologiyalar davrida OAVning transformatsiyasi

Internet va ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi OAV sohasida inqilob qildi:

· Ijtimoiy tarmoqlar (Telegram, YouTube, Instagram, TikTok, Facebook, X): Ular an’anaviy OAV (gazeta, TV) dan farqli ravishda tezkor, interaktiv va shaxsiylashtirilgan axborot beradi. Har bir foydalanuvchi endi nafaqat iste’molchi, balki kontent yaratuvchi va tarqatuvchidir (“prosumer”).

Blogosfera va citizen journalism (fuqarolik jurnalistikasi): Oddiy fuqarolar voqea joyidan o‘z smartfonlarida yozib olgan video va rasmlarni ijtimoiy tarmoqlarda tarqatadi. Bu ba’zida an’anaviy jurnalistlardan oldin va to‘liqroq ma’lumot beradi, biroq ularning ishonchliligi va xolisligi ko‘pincha shubhali.

· Filtr qabariqlari (filter bubble) va echo-kameralar (echo chamber): Algoritmlar foydalanuvchi qiziqqan, uning qarashlariga mos kontentni ko‘rsatadi. Foydalanuvchi qarama-qarshi dalillarni ko‘rmaydi, o‘z e’tiqodlari mustahkamlanadi va radikal qarashlar shakllanadi.

· “Fake news” (soxta yangiliklar) va deepfake: Sun’iy intellekt yordamida real ko‘rinadigan, ammo butunlay uydirma matnlar, rasmlar, audiolar va videolar yaratish mumkin. Ularni oddiy foydalanuvchi aniqlay olmaydi, bu esa axborot muhitiga bo‘lgan ishonchni butunlay buzadi.

· “Infodemika” (infodemic): COVID-19 pandemiyasi davrida JSST ta’kidlaganidek, to‘g‘ri va noto‘g‘ri axborotlarning haddan tashqari ko‘pligi, ularning tez tarqalishi jamoatchilik sog‘lig‘iga tahdid solgan.

5. Dolzarb muammo – media konsentratsiyasi va mustaqillik

Bir qancha mamlakatlarda OAV bir nechta yirik korporatsiyalar yoki hukumat nazorati ostida birlashgan (media konsentratsiyasi). Bu jurnalistikaning xolisligi, erkinligi va turliligi pasayishiga olib keladi. Masalan, bir nechta oligarxlar yoki hukumatga qarashli gazetalar, telekanallar bir xil siyosiy yoki iqtisodiy manfaatlarni ilgari suradi, jamoatchilik muhokamasiga boshqa ovozlarni kiritmaydi.

6. OAVning jamiyatdagi salbiy ta’sirini kamaytirish va ijobiy potensialidan foydalanish bo‘yicha tavsiyalar

· Mustaqil va xolis jurnalistikani qo‘llab-quvvatlash: Davlat va jamiyat mustaqil OAVni moliyaviy, huquqiy va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashi kerak. Jurnalistlarning qonuniy faoliyatiga to‘sqinlik qilish taqiqlanishi kerak.

· Media savodxonlikni oshirish: Maktab va oliy o‘quv yurtlarida “Media savodxonlik va tanqidiy fikrlash” fanini majburiy joriy etish. Fuqarolarga axborotni tekshirish, manbani baholash, manipulyatsiyani aniqlash va o‘z xulosasini chiqarish qobiliyatini shakllantirish.

· Davlat tomonidan tartibga solish: Yolgʻon, chalgʻituvchi va nafrat uygʻotuvchi axborotni tarqatishga qarshi qonunlar qabul qilish, lekin gazetachilar erkinligini cheklamaslik.

· OAV ustidan jamoatchilik nazorati: Jamoatchilik kengashlari, fakt-cheking tashkilotlari va mustaqil kuzatuvchilar orqali OAV faoliyatini kuzatish.

· Raqamli platformalar masʻuliyatini oshirish: Ijtimoiy tarmoqlar va qidiruv tizimlari soxta yangiliklar, deepfake va manipulyatsiyaga qarshi samarali filtrlar va tekshirish mexanizmlarini joriy etishi kerak.

· Shaxsiy masʻuliyat va raqamli gigiyena: Har bir fuqaro oʻzi isteʻmol qiladigan axborot uchun masʻul boʻlishi, faqat ishonchli manbalarga tayanishi va oʻz doirasida tekshirilmagan xabarlarni tarqatmasligi kerak.

Xulosa

Ommaviy axborot vositalari zamonaviy jamiyatda markaziy oʻrin tutadi. Ularning asosiy funksiyalari – axborot berish, taʻlim, ijtimoiylashtirish, jamoatchilik nazorati va madaniyat – jamiyatning normal ishlashi, demokratiya barqarorligi va fuqarolarning farovonligi uchun muhimdir. Biroq, OAVning salbiy tomonlari – manipulyatsiya, dezinformatsiya, isteʻmolchilik, zoʻravonlik targʻiboti va jamiyatni qutblashtirish – ularni xavfli qurolga aylantirishi mumkin.

Raqamli texnologiyalar davrida bu muammolar yanada murakkablashdi: filtr qabariqlari, echo-kameralar, “fake news”, deepfake va media konsentratsiyasi axborot muhitiga boʻlgan ishonchni keskin pasaytirdi. Yechim – mustaqil jurnalistikani qoʻllab-quvvatlash, media savodxonlikni oshirish, davlat tomonidan mulohazali tartibga solish va har bir fuqaroning shaxsiy masʻuliyatidadir. Faqat shunday yondashuv orqali OAV jamiyatda konstruktiv, birlashtiruvchi va taraqqiyotga yoʻnaltirilgan kuchga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar (References)

1. Karimov B.A., Saidova M.Sh. Ommaviy axborot vositalari va jamiyat. Toshkent: “Niso Poligraf”, 2019. 290 b.
2. Rahimov U.T., Yusupova D.A. Jurnalistika va axborot huquqi. Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2020. 312 b.
3. Xolmatov A.A. Media va demokratiya. “Ijtimoiy fanlar” jurnali. 2021;3(2):45-54.
4. Toshpulatov B.M. Raqamli media va jamiyat. Toshkent: “Innovatsion rivojlanish”, 2022. 208 b.
5. Nazarova G.X. OAVda manipulyatsiya va dezinformatsiya. “Ommaviy kommunikatsiya” jurnali. 2022;1(1):33-42.
6. Vosoughi S., Roy D., Aral S. The spread of true and false news online. Science. 2018;359(6380):1146-1151.

7. Tandoc E.C., Lim Z.W., Ling R. Defining "Fake News": A typology of scholarly definitions. *Digital Journalism*. 2018;6(2):137-153.
8. Wardle C., Derakhshan H. Information Disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making. Council of Europe report, 2017.
9. UNESCO. Journalism, 'Fake News' and Disinformation: A Handbook for Journalism Education and Training. Paris: UNESCO, 2018.
10. Freedom House. Freedom of the Press 2023 Report. Washington, DC: Freedom House, 2023.